

ГУМАНІЗАЦІЯ І ГУМАНІТАРИЗАЦІЯ ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ ТА ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ ПРИРОДОЗНАВСТВА І СУСПІЛЬСТВОЗНАВСТВА

УДК Ш 141.1

ПРО СТАН ТА РОЛЬ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Канд. філол. наук, доц. Азарова Л. Є.

Система освіти будь-якої країни — це невід'ємна частка її соціальної, економічної і політичної історії. У державній національній програмі «Освіта України XXI ст.» підкреслюється, що суспільство без високого рівня освіти не має майбутнього. Розбудова системи нової освіти має стати основою становлення національного відродження, відтворення інтелектуального потенціалу народу, забезпечення фізичного і морального здоров'я людини. Програма передбачає створення в освітній сфері незалежних альтернативних структур на рівноправній основі, виведення вітчизняної освіти на новий шабель через докорінне реформування її концептуальних, організаційних засад. Досягнення цієї мети залежить насамперед від змісту освіти, як цілеспрямовано визначених системи і обсягу знань, умінь та навичок їх практичного застосування. До наполегливої роботи щодо приведення змісту освіти у відповідність до сучасних потреб особи та суспільства залучені широкі верстви науково-педагогічної громадськості. Успіх докорінного реформування значною мірою залежатиме від того, наскільки будуть використані й педагогічні надбання минулого, здобутки майстрів-педагогів, раціональне поєднання класичної спадщини і сучасних досліджень. Стратегічним завданням реформування освіти в Українській державі є відродження і розбудова національної системи освіти як найважливішої ланки виховання свідомих громадян України, формування освіченої, творчої особистості, забезпечення пріоритетності розвитку людини, відтворення й трансляції культури й духовності в усій різноманітності вітчизняних і світових зразків.

З 1 січня 1990 р. набув чинності «Закон про мови в Українській РСР» — один із найважливіших стратегічних напрямів на шляху до збагачення і відродження вищої школи України, історичної та культурної спадщини і традицій українського народу, вільного розвитку інших національних культур. Відповідно до ст. 28 в усіх групах навчальних закладів забезпечується вивчення української мови. Впровадження Закону в життя зумовило появу нового контингенту тих, хто вивчає українську мову. На думку авторів навчально-виховної концепції вивчення української (державної) мови, в основу змісту мовної освіти має бути покладена комунікативно-прагматична мета, що означає засвоєння мови як знаряддя самовираження та спілкування, оскільки рідна мова «є скарбницею не тільки української ментальності, а й загальнолюдських морально-естетичних цінностей, і це багатий матеріал для виховання молоді людини».

Виведення української методики на самостійний, світовий рівень розвитку потребує великих зусиль. Поступове піднесення української лінгводидактичної науки має відбутися з урахуванням:

1. Історичного досвіду викладення української мови як рідної.
2. Досвіду викладення української мови у навчальних закладах національних меншин, що живуть в Україні.

3. Зарубіжного педагогічного досвіду в галузі викладання рідної мови.
4. Досвіду викладання мов в Україні та за її межами.
5. Здобутків української діаспори в галузі викладання рідної мови.

Залучення до навчального процесу масовокомунікаційних джерел підвищуватиме мотивацію вивчення мови, стимулюватиме мовну діяльність, спонукатиме до мовотворчості, ширитиме межі культурної пам'яті студентів, якщо:

1. До занять будуть залучені періодичні видання і програми радіо- та телепередач, що відповідатимуть потребам молоді; задовольнятимуть інформаційні інтереси студентів; відповідатимуть рівневі мовної підготовки на кожному етапі вивчення мови.

2. Структура занять буде адекватна його типові й відрізнятиметься від інших занять за методикою їх проведення.

3. Заняття зі студентами буде спрямоване на розвиток мово- і текстотворчості.

4. Усі заняття матимуть системний характер, що відповідає б основним дидактичним принципам.

5. Зміст роботи сприятиме розвитку усіх видів мовної діяльності.

Засоби загальнонародної мови, що вступають в мовленнєву діяльність людини і народу, пов'язані і взаємодіють в єдиному процесі свідомої мовномислительної діяльності відображення дійсності. Але мислення, як відомо, входячи в свідомість, не дорівнює їй, свідомість особи і народу — поняття значно ширше. Мислення розуміється як процес відображення дійсності в аналітико-синтезних формах понять і суджень. Втілюються вони в лексичних, семантичних, граматично організованих висловах тексту.

Єдність відображення дійсності в будь-яких формах, включаючи відчуття, уявлення, емоційні, вольові, естетичні стани людини, визначається її свідомістю. Ось тому ми маємо дбати про такі морально-етичні категорії, як любов до рідної мови, мовно-національну самосвідомість, які стають реальною силою при активному ставленні до слова. Мислителі, письменники в усі часи намагалися розкрити таємниці людської мови, її роль не тільки як засобу спілкування, а й знаряддя формування і вираження думки, як основу духовності народу, як міцну і надійну опору самоусвідомлення особистості, бачення себе в соціальному і культурному контексті, як імпульс до творчого самовираження людини не тільки в національній культурі, а й у світовій цивілізації. Завжди йдуть у парі мова й освіта. Ми звикли вимірювати освіченість членів суспільства загальною кількістю людей, що мають середню та вищу освіту. А чи замислюємось над тим, як віддзеркалюється в мові людини її освіченість, бо ж мова — це й характер мислення, а отже й здатність діяти, створювати щось нове. Мову людина пізнає впродовж усього життя й шліфує своє мовлення в постійному протиборстві і взаємодії усних і писемних стилів. Освіта, наука, мистецтво, театр, побутова культура пов'язані з мовним вихованням. Усі сфери суспільного життя охоплює мова. Мову називають акумулятором, інтегратором культури. Її живий складний організм реагує не лише на стан мовної освіти в суспільстві, а й на функціонування таких, здавалося б, формальних чинників, як інформативна реклама, вивіски, оголошення. Українська мова впродовж багатьох століть була поставлена в такі умови, що тільки дивуватися: як вона вижила й збереглася взагалі. Накладене ще в другій половині XVII ст. табу великим тягарем лежало на ній майже до кінця XX ст. Зрозуміло, що кількасотрічне приниження української мови і водночас насаджування іншої, тобто російської, не могло не позначитися на усному (в першу чергу) і на писемному мовленні її носіїв. Отож у таких умовах українська мова навіть там, де вона активно функціонувала, зазнала такого негативного впливу російської, що перетворилася на суржик «язичіє», на мішанину українських та російських слів, калёк, а частіше всього — мовних покручів, які витворилися на базі цих двох великих мов, тобто російських слів, вимовлених на український лад, або українських слів, оформлених по-російськи.

Україна десятиріччями була позбавлена права давати світові самовчителі, розмовники, говорити йому про мову свого народу й пропагувати її. На таке не було соціального замовлення. Щодо української мови, тоталітарна система проводила лінгвоцид, на практиці активно реалізовувалася теорія «злиття» націй «гармонійної двомовності». Був спеціально організований хаос щодо вивчення української мови у школах і вищих навчальних закладах України. Українська мова перестала функціонувати у сфері науки, у державних установах, її не допускали до армії, до важливих сфер повноцінного життя національного організму. Мову позбавляли поліфункціональності, вона втрачала імунну систему збереження стійкості норм. Кілька посібників для вивчення української мови іноземцями, що їх видано у 60-80 х роках, засвідчують, безперечно, важливий, але не визначальний етап: посібник укладали, як правило, на замовлення товариства «Україна» для обмеженого кола читачів — переважно канадських українців. Однак вагомим є те, що видані праці підтвердили потенційні можливості українських учених працювати, по суті, над новою для української дидактики проблемою і на практиці реалізовувати новітні методи навчання.

У кінці 80-х на початку 90-х років з'являються самовчителі, розмовники, методичні поради щодо вивчення української мови переважно для російського читача, хоч на практиці вони використовуються і для іншої аудиторії. У них міститься багатий дидактичний матеріал, застосовано цікаві методи і способи, які полегшують процес навчання. Саме життя дало замовлення на таку працю, а українські мовознавці, які практично завжди були готові до неї, засвідчили свою здатність працювати над проблемою, на яку впродовж тривалого часу було накладено своєрідне табу. З часом розширюється коло авторів, і, що дуже важливо, проблема вирішується одночасно у різних містах України (Київ, Львів, Харків), що, крім іншого, дало відцентрові поштовхи — навчанням, самоосвітою можна буде охопити якнайширші верстви населення України, сприяти вивченню української мови. Почалося також активне осмислення питань, пов'язаних з вивченням української мови як іноземної: є спроби окреслити коло завдань, визначити основні принципи навчання, побачити перспективу.

Сучасна лінгводидактика, зокрема така її галузь, як навчання іноземців української мови, тільки за умови активного й творчого освоєння нових напрямків лінгвістики — теорії мовної діяльності, психолінгвістики, етнолінгвістики, лінгвістичної прагматики, комунікативної лінгвістики, пізнання міжмовних антропоцентричних тенденцій, зможе успішно творити і давати практичні поради, вписуватися в контекст сучасної дидактики, гідно репрезентувати у майбутньому ту галузь україністики, яка поки що робить перші, ще не дуже тверді кроки [1].

На сучасному етапі важливо побачити з боку політичного, соціального, психологічного сам об'єкт навчання — українську мову, визначити її стан і статус, перспективи розвитку. Мусимо визнати, що хворобливий стан суспільства, паталогічні явища у соціально-культурному житті є результатом багатовікового насильства над мовою, лінгвоциду. Термін «лінгвоцид», увійшовши в науковий обіг, інтегрує складне коло понять. І хоч психологи та соціологи виявляють симптоми, які сигналізують про деяке поліпшення ситуації (наприклад збільшується кількість тих, хто толерантно ставиться до української мови, визначає її право на життя і поліфункціональність), однак відчувається, що у мисленні багатьох людей українська мова як засіб спілкування ще не може стати альтернативою російській, яку впродовж тривалого часу трактовано не тільки як мову міжнародного спілкування, а як найперспективнішу у своєму розвитку з-поміж усіх інших, рідних для багатомовного населення колишнього Союзу.

Але це не єдиний погляд на справу. Наприклад, Іржі Марван [2] говорить про українську мову як суспільну мову у багатомовній та багатонаціональній державі. При цьому він підкреслює, що має на увазі модель не сучасної української держави (яку вважає по-

літичним і навіть психологічним продуктом «імперії зла»), а модель, що має постати за зразком інших європейських держав. Насамперед, відзначає дослідник, це повинні усвідомити політики, відповідно формуючи політичну думку, а також українські мовознавці, які вже сьогодні повинні думати про перспективи розвитку українського слова. Враховуючи соціальні і геополітичні фактори, автор прогнозує якісно новий стан і статус української мови, сміливо розширює її комунікативні функції, можливо, навіть учить нас, українців, побачити рідну мову в іншому ракурсі. Він пише: «Ця мова стане засобом міжнаціонального спілкування в Україні — країні, яка (поза Росією) займає більшу територію, ніж будь-яка інша країна європейського континенту. Українській мові доведеться приготуватися для того, щоб стати однією з п'ятих головних мов континенту... Вона, — пише він далі, — може стати головним представником слов'янських мов у Європі... Беручи до уваги геополітичну позицію та потужність Української держави, Українська мова повинна стати однією з головних ланок між європейським Заходом та Сходом. І через українську мову, де закладено, можливо, ще не до кінця пізнані потенційні духовності одного з великих європейських народів, але якій судилося впродовж сотень невольничих літ бути у напівдрімотному стані, може влитися цілющий струмінь у вселюдську цивілізацію. Усвідомлення цього допомагає насамперед особі педагога-україніста позбутися комплексу неповноцінності, який всіляко прищеплювала йому панівна ідеологія, і все робити для того, щоб, як заповідав Франко, записати «нестертий слід» української мови «серед інших культурних мов» [2].

З іншого боку сучасний стан української мови не має жодного еквівалента на Заході. Уже те, наприклад, що більша частина населення столиці неспроможна (чи фактично, чи тільки психологічно) спілкуватися українською мовою, є, на думку вчених, з погляду європейських стандартів, лінгвоекотичним дефектом, якого Україна на шляху до Європи мусить позбутися. Нашою реальністю є недорікуватий суржик, (історія якого в Україні, до речі, ще не записана), деформація, що зачепила різні рівні мови, гібридна мовна свідомість.

Нарешті, висока роль українського слова формує мовно-національну свідомість сучасного юного покоління. Через систему освіти рідна мова прищеплюється спеціалістам народного господарства, діячам науки, культури й мистецтва, всім громадянам України. Через мовну діяльність формуються життєві позиції й свідомість тих, хто цю мову сприймає і організовує практичну виробничу діяльність.

Мова й освіта тісно пов'язані із всебічною діяльністю особистості, допомагають їй збагнути життєву дійсність, свідомо сприяти розвитку національної економіки, культури, науки і в цілому прискоренню становлення незалежної Української держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балевиц Ф. С. Антропоцентризм як один із засобів вияву людського фактора в мові. — К.: Культура мови і культура в мові, 1991. — С. 81-86.
2. Марван Іржі. Кули йдеш, українська мова? — Прага, 1991.

Кафедра української мови